

Magyar szellemtörténet

Miskolczy Ambrus: *Szellem és nemzet (Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról.)* Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.

Az utóbbi években örvendetesen megszorodott azon könyvek, tanulmányok száma, melyek a két világháború közötti szellemi élet legfontosabb és legizgalmasabb irányzatát, a szellemtörténetet új szempontból közelítik meg. Az ötvenes-hatvanas évek durva támadásai és démonizálása után ugyanis még a hetvenes-nyolcvanas években is meglehetősen tartózkodóan interpretáltak az irányzatot, nem teljesen mentesen a politikai mellékgöngéktől. Újabbban figyelemreméltó kísérletek történnek arra, hogy – megszabadulva a Horthy-korszakkal való összekapcsolás nyűgétől – az irányzatot, alapvetően megértő módon, pozitív elemeit kiemelve analizálják, vagy mutassák be egyes részproblémáit, s eközben számos eddig elfeledett, kevésbé számon tartott portrét és életművet fedezhetünk fel. Miskolczy Ambrus könyve a szellemtörténeti örökség újrafelfedezői közé tartozik.

A könyv apropóját a Szekfű Gyula által szerkesztett kötet, a „Mi a magyar” (1939) tanulmányainak elemzése adta. Miskolczy e tárgykorban korábban is publikált rész tanulmányokat,¹ s miként ez az egyes szövegek összevetéséből kiderül, fokozatosan bontja ki az egyes tanulmányok szerzőinek portréját. Módszere egyfajta prozopográfia-nak is felfogható. De természetesen nem vállalkozik az összes szerző bemutatására, hanem elsősorban az alcímben megjelölt szerzőkre, Szekfű Gyulára, Babits Mihályra, Eckhardt Sándorra és Zolnai Bélára össz-

pontosít. Érintőlegesen kitér Farkas Gyula, Gerevich Tibor és Kerecsényi Dezső munkáira is. Miskolczy mindenekelőtt a kötet keletkezésének körülményeit és az előzményeit vizsgálja, különös tekintettel Eckhardt Sándor „A francia szellem” és Zolnai Béla „A magyar biedermeier” című, a harmincas évek végén készült könyveire. Már itt is érvényesül Miskolczy alapvető módszere: nagy filológiai apparátust mozgósít, felhasználja a hagyatékban fennmaradt levelezéseket, a megjelent művek fogalmazási vázlatait, a szerzők kisebb hírlapi cikkeit, a korabeli és későbbi értelmezéseket. Egyik leginkább invenciózus forrása azonban a szerzők (főként Zolnai Béla) könyvtárának a felhasználása, melynek során bemutatja, hogy az irodalmár mit tartott fontosnak az általa olvasott műben, azaz mit húzott alá, milyen lapszéli jegyzeteket, kommentárt írt. Mindezzel Miskolczy szinte a könyv tulajdonosának szemével/szemüvegével újraolvastatja, újraértelmezi az eredeti művet. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez a dekonstruáló-rekonstruáló művelet nem minden esetben hozza meg az eredményét. A szerző az aláhúzásokból nem mindig tud következtetéseket levonni – így ez a művelet többször öncélúvá válik, s nem segítik az értelmező áttekintést a szövegbe beszúrt, Miskolczy által rendkívül kedvelt – kapcsos, szögletes – zárójelek sem.

A kötet keletkezési körülményeiben Miskolczy – az említettek mellett – rámutat Horváth János szerepére is, helyesebben arra, hogy ő miért nem vett részt a munkálatokban, jóllehet Szekfűvel ekkor is jó barátságban volt, s alapvetően osztotta a szerkesztő, illetve a többi tanulmányíró szellemiségét.

A könyv gerincét – erről azonban még lesz szó – alapvetően Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla tanulmányainak elemzése adja. Ezután Miskolczy néhány adalékkal szolgál – ismét csak – Eckhardt Sándor és Zolnai Béla ta-

¹ Legfontosabb ezek közül: Miskolczy Ambrus: „Mi a magyar?” (Nemzetkarakterológia és nemzeti mitológia választóján.) Századok, 1998. 6. sz. 1263–1304. (a továbbiakban: Miskolczy 1998.)

nulmányainak megvilágításához. Ebből különösen kiemelkedik Zolnainak apjával, Zolnai Gyulával szembeni, a nyelvi purizmus kérdésében 1943-ban folytatott küzdelme, ami rámutat a szellemtörténeti pozíció különösen előnyös oldalaira is. Tudniillik a Szent István-i államot és Kazinczyt Ferenc törekvéseit tekintette követendő eszméjének, melynek következtében nem zárkózott el az idegenek, a külföld elől, s fő céljának nem a nemzeti-faji egyéniség megőrzését, hanem éppen annak szellemivé, általános emberivé tételét, az európai értékekkel való gazdagítását tűzte ki. Könyvének epilógusában a szellemtörténet 1945 utáni hanyattatásáról ír, ismét csak Zolnai Béla olvasmányélményei és azokhoz fűzött jegyzetei alapján.

Joggal vetődik fel a kérdés: miért tartja fontosnak Miskolczy a „Mi a magyar?”-t, illetve az általa középpontba helyezett szerzőket és tanulmányokat?

Végső konklúzióját a szerző igazából nem fogalmazza meg, mégis arra következtethetünk, hogy – úgy véli – az általa nagyra értékelt szellemtörténet jegyében született könyv a magyar reformkonzervativizmus hattýúdala. Fő érdeme, hogy bár megjelennek benne itt-ott a fajisággal, faji szempontokkal kacérkodó gondolatok, mivel a nemzetet alapvetően szellemi és történelmi képződményként mutatja be tartja, alapvetően humanisztikus, az általános emberit középpontba állító szemléletet képvisel. Ezzel pedig, jóllehet módszertani szempontból kérdéses a korszerűsége, szembeszáll a politikai vonatkozásban korszerűnek tekintett faji gondolattal.

„A »Mi a magyar?« a magyar reformkonzervativizmus hattýúdala” – olvashatjuk Miskolczy 1998-as tanulmányában, mely jelen könyvének egyfajta summázataként is értelmezhető. „Van benne valami mélyen lehangoló, ami a kérdés és a válaszkényszer monotóniájából fakad. És még az egészet áthatja az egzisztenciális szorongás és a rossz közérzet. Könyvnek rossz, de kordokumentumnak nagyszerű. Fel lehet róni neki a korszerűségért való lelkesedés hiányát? De a korszerűség éppen az emberi tömegpusztítás és önmegsemmisítés szol-

gálatában állt. Nincs igazán pozitív utópia benne, de ez is csak józanságra vall. Az pedig még inkább, hogy a fajról szólván inkább a 19. századi diskurzushoz kapcsolódik, amelyben a faj primitív és beteljes törzs, miközben a modern és korszerű rasszizmussal a szemantikai cinkosságot gondosan kerülték.”²

Mindezzel nagyjából egyet is érthetünk. Kevésbé lehet azonban egyetérteni azzal, hogy Miskolczy nem egyenlő mércével méri a kötet szerzőit és szerkesztőjét. Miközben ugyanis alapvetően pozitívnak tekinti Eckhardt Sándor és főleg Zolnai Béla felfogását, jóval kritikusabb Szekfű Gyulával szemben. Jóllehet a két kitűnő irodalmár és nyelvész sokkal közelebbi szemléleti rokonságban áll Szekfűvel, mint azt Miskolczy véli – ezért is kerülhettek be írásaik a kötetbe. Világosan bizonyítja ezt Zolnai Béla „A magyar stílus” című tanulmányának elemzése, melyből Miskolczy szerint azért maradtak ki bizonyos részek, mert ellenkeztek Szekfű anti-liberális felfogásával. Az alábbi, Zolnai Béla által írt szövegrész kimaradása, melyben Zolnai a magyar nyelv és kultúra poliglott voltát és a Szent István-i szellemiséghez való kötődését bizonyítja (s melyet Miskolczy szintén Zolnai kéziratos hagyatékából rekonstruál – és itt sikerül valóban értelmeznie is), világosan alátámasztja ezt: „A nemzetnek az a része, amelyik hivatva volt a vulgáris nyelvet európai színvonalra emelni, kétnyelvű gondolatvilágban élt, ha ugyan nem háromban, mert a polgárság kialakulásával a németiség is számot tartott a magyar, nemzeti anyanyelvünk ápolására. Soknyelvű *szentistváni* országunkban, a nyugati germánosság és a déli törökség ütközői között szinte csodaszámba megy, hogy nyelvünk uralkodó jellegre tudott emelkedni... Vegyük hozzá a magyar nép évezredes liberalizmusát az idegenekkel szemben: az erdélyi szászok, a szepesiek zárt nyelvegységüket megőrizték a középkor óta; a tizennyolcadik század elzási-francia telepesei néhány évized alatt elnémetesedtek; az ország fővárosától néhány kilométernyire ma is svábul, rácul prédikálnak... a magyar-

² Miskolczy 1998. 1300.

országi német irodalom bibliográfiája több kötetre terjed. A nyelvére büszke, lelki sajátosságait féltve őrző magyar – a legpoliglottabb kultúrájú.” (158–159. o.)

De hiszen Szekfű Gyula – utalhatunk itt a középkori magyar nemzetiségi politikával kapcsolatos tanulmányaira, illetve például a Mályusz Elemérrel kapcsolatos vitájára – éppen ezt mondja, s ez ráadásul Miskolczy szerint is a „Mi a magyar?” című kötet végső üzenete. Azaz szó sem lehet a liberális Zolnai és az antiliberális Szekfű szembeállításáról, hiszen mondanivalójuk közös töből fakad, amit egyébként frazeológijuk hasonlósága is alátámaszt. (Például az, hogy az idegenekkel szembeni toleranciát a Szent István-i államból, az Intelmekből gyökereztetik.) Ezzel szemben Szabó Dezső, Németh László vagy Mályusz Elemér, de Zolnai Béla édesapja (általában a turanisták, akiket mindketten alapvető ellenségüknek tekintettek – s ezt Zolnai esetében Miskolczy kitűnően dokumentálja) az egynyelvű országra esküdtek, s fő problémájuk valóban a nyelvi, népi jelleg, a faji egység és a kulturális identitás megőrzését, a disszimilációt tartották. A törésvonalak tehát alapvetően itt húzódtak, s ebben Zolnai és Szekfű azonos vártán volt, hasonlóképp a kötet többi protagonistája: Eckhardt Sándor, Babits Mihály, de Gerevich Tibor vagy Kerecsényi Dezső is. Szekfű a szóban forgó szövegrészt, meglehet azért hagyta ki, mert a poliglott jelleget Zolnai a liberalizmusból eredezteti. Mint a „Három nemzedék”-kel kapcsolatos viták óta tudjuk, Szekfű a liberalizmust nem ideális, hanem történeti alakjából próbálta felgöngyölíteni – ami nem sikerült neki minden ponton. Ez pedig magyar földön a nemességgel kapcsolódott össze, amely a nem magyar nemzetiségekkel szemben éppen nem mindig volt türelmes. Az idegenekkel szembeni türelmet Szekfű alapvetően a keresztény természetjogból származtatta.

Hogy Miskolczyt Szekfűvel szemben valóban némi elfogultság vezeti, azt világosan alátámasztja a 141. oldalon található összegzés. Itt Szekfű nemzetfogalmát summazóva kritikusan jegyzi meg, hogy a történet-sz-ideológus szerint a nemzet nem a tár-

sadalmi szerződés elvén alapul – azaz nem a polgárok szabad szövetsége –, hanem főként a történeti hagyományok közösségén, s faji szempontokat is magában foglal: „A jogok és kötelességek kölcsönösségén, a társadalmi szerződésre épülő szabadelvű nemzetfelfogás ellenében a történeti hagyományokban gyökerező nemzet maradt Szekfű eszménye. A nemzet számára történeti képződmény, amelyet a hagyományok ereje kapcsol össze. A nemzet számára nem a társadalom: szabad állampolgárok szabad szövetkezése, hanem közösség, mint a család, szerves fejlődés folyamata: faj, de nem a szó ’modern’ fajelméleti értelmében.”

Itt azonban részint nem kapunk választ arra a kérdésre, hogy akkor mi a faj Szekfű szerint; másrészt Miskolczynak illett volna rámutatni, hogy Szekfű – főként az „Állam és nemzet” című kötetben – a francia nemzetfogalmat azért nem tartja alkalmazhatónak Kelet-Közép-Európa térségeiben, mert itt állam és nemzet nem esnek egybe. Amikor ugyanis a Miskolczy által optimálisnak tartott népszuverenitás elve került előtérbe, az erre a nemzetfogalomra épített politika az elnyomás képviselője lett, amennyiben asszimilációra, állam és nemzet határainak egybefűzésére törekedett. Lehet, hogy a Szekfűék által optimálisnak tartott Szent István-i államfogalom sem megoldás a problémára, de erre utalni, ezt elemezni kell, hiszen éppen ez az összekötő kapocs Szekfű és például Zolnai Béla között.

A jelen sorok írója nem kíván mindenképpen Szekfű advocatusa lenni, s mentgetni felfogásának esetleges gyengeségeit vagy ellentmondásait. Ugyanakkor azt tartja, hogy ideje lenne már megszabadulni az ötvenes-hatvanas évek felfogásától, mely sajnos máig érvényesül, miszerint „normális” történeti tanulmány csak a Szekfűvel való leszámolással, a tőle való elhatárolódással indíthat. Úgy tűnik, Miskolczy is jelentős mértékben ebbe a hibába esett, amire ékes bizonyíték, hogy Szekfű antiliberalizmusát bizonyítva szelektált antiszemitizmusáról beszél, holott például Marczali Henrik Szekfűt még a „Három nemzedék” idején sem tartja semmilyen mértékben antiszemitának, pedig ő ugyancsak kemény

szavakkal utasítja el egykori tanítványának koncepcióját. Ugyanakkor Eckhardt Sándor és Zolnai Béla húszas évek eleji egyértelműen zsidóellenes cikkeit Miskolcny egy-szerű tollhibának minősíti.

Végső összegzésünk persze mégiscsak az, hogy Miskolcny – főként a szellemtörté-
nettel kapcsolatos kutatások jelenlegi álla-
potában – kitűnő könyvet írt a szóban forgó
témakörrel. Ehhez hozzájárul a bevezető-
ben kifejtett felfogása is, miszerint – nem
lévén a korszak kutatója – nem törekszik
a szellemtörténet s a szerzők átfogó jellemzé-
sére és analízisére, csupán a kérdéskör egyes
részproblémáihoz kíván az olvasás és kuta-
tás közben felvetődött reflexióival közelebb
férközni. Ennél könyve azonban lényegesen
többet nyújt, s különösen filológiai gazdag-
ságával és alaposágával a szellemtörténet,
illetve a kötetben szereplő szerzők portréját

számtalan eddig ismeretlen adalékkal vilá-
gítja meg. További példaként erre említ-
hetjük Thienemann Tivadarnak a nyolcvan-
as évek elején készült s az Országos Szé-
chenyi Könyvtárban őrzött visszaemlékezé-
sét a szellemtörténetről. Vagy a szellemtör-
ténészek elleni 1945 utáni hírlapi és folyó-
iratbeli támadások feldolgozását, illetve
Zolnai Bélának az ezekre adott, kézíratha-
gyatékában található több mint száz oldal
terjedelmű válaszát, s a példákat még hosz-
szan sorolhatnánk. Mindez remélhetőleg
a szerzőt, valamint a kérdéskör kutatóit is
a szellemtörténettel való további behatóbb
elemzésre és egy átfogóbb kép kialakítására
ösztönzi.

Erős Vilmos